

TEREBINTH

**Funeraire
wandeling in
Veldwijk-Ermelo**

**Groene
kerkterreinen**

**Begraafplaats
Purmerend
opgeknapt**

Juni 2009

Graven op internet: nieuws uit Groningen

Op het 'Kerkhof bij de Nederlands Hervormde Kerk' (Algemene Begraafplaats Centrum) in Veendam hebben sinds de stichting van de kerk in 1662 begravingen plaatsgevonden. De projectgroep Kerkhof Veendam heeft de geschiedenis van het kerkhof vastgelegd in een website. Vooral het 'Virtuele Kerkhof', een interactieve kaart in PDF-formaat, is de moeite van een bezoek waard. Hoe dieper je inzoomt op de kaart, des te meer geheimen geeft deze kaart prijs. Grafkruizen representeren de locatie van graven van bekende Veendammers. Door op het kruis te klikken wordt een korte biografie van de betreffende persoon in beeld gebracht. Ook een kaart die Hendrik Jans Hazewinkel in 1843 tekende naar aanleiding van het overlijden van zijn dochter is op de site te zien. Om de juiste ligging van het graf voor het nageslacht te bewaren tekende hij uit zijn hoofd een 'globaal plan van het kerkhof' met daarop aangegeven de plaats van het graf van zijn dochter. Terecht ontving de werkgroep in 2007 de Veenkoloniale Museumprijs die tweejaarlijks wordt toegekend aan een groep die de geschiedenis van de Veenkoloniën toegankelijk maakt voor een groot publiek.

De Stichting Oude Groninger Kerken heeft de zorg over ruim dertig kerkhoven op zich genomen. Kerk en kerkhof zijn immers, volgens de stichting, nauw met elkaar verbonden. Op zoek naar andere sites over begraafplaatsen in Groningen blijkt dat Wikipedia een pagina heeft met begraafplaatsen in de stad Groningen en een lijst met historische kerkhoven zonder kerk. De meeste van deze begraafplaatsen liggen midden in het land of bij een boerderij. Soms is er geen enkel spoor van vroegere bewoning te zien en herinnert alleen een verhoging in het landschap, het restant van een vroegere wier (terp), aan een dorp. Met behulp van Google Maps Nederland kun je aan de hand van de kaartjes die bij de verdwenen begraafplaatsen zijn geplaatst, op de satellietfoto's soms de contouren van de begraafplaats terugvinden.

Bartho Hendriksen
b.w.hendriksen@planet.nl

Links

Kerkhof Veendam, www.kerkhofveendam.nl
 Stichting Oude Groninger Kerken, www.groningerkerken.nl

FUNERAIRES VARIA

Terebinth, de naam van onze vereniging -en die van een zoekmachine voor comics- is een bijbelse boom. Alleen welke? Twee soorten pistaches en minstens vier eiken werden zo genoemd. Benoorden Nazareth en westelijk van Jeruzalem vindt men nog de laatste bossen waar die soorten door elkaar groeien. In het Hebreeuws heten terebinthen elah of elim. Die medeklinkers komen ook voor in Allah en God, Elohim. Een beeld uit elah-hout had iets heiligs. Onder die bomen werden offers gebracht. Hier kregen gelovigen visioenen en verschijningen. Om die godsdienstige gevoelens de kop in te drukken liet keizer Hadrianus in 135 bij de terebinthen van Mamre duizenden joodse krijgsgevangenen als slaaf verkopen. Het hielp evenmin als zijn ontwijding van Jeruzalem. Mamre, thans Hebron, is een gewijde plaats gebleven.

Mamre was al in de vroege Bronstijd een sacrale plek. Josephus, joods historicus (geboren in 37) noemt die plek oeroud. Als Abraham (circa 1800 voor Christus) langs trok met zijn kudde, sloeg hij daar stevast zijn tenten op. Onder die terebinthen bouwde hij een altaar. Daar wist hij bekwaam af te dingen op het minimum aantal rechtvaardigen in Sodom en Gomorra - maar daar vandaan zag hij desondanks de rook opstijgen van die verdelgde steden. Daar ontving hij drie personen die de

geboorte van Izaak aankondigden.

Funerair is die plaats belangrijk omdat Abraham bij de terebinthen een rotsgraf kocht van de Hettieten. Na Sara werden daar Abraham, Izaak en Jakob begraven. Tijdens de koninkrijken van Israel en Juda (900-600 voor Christus), werd geofferd bij de vereerde tomben. Keizer Constantijn bouwde er (rond 330) een basiliek overheen. Nu is dat de grote moskee van Hebron. Op een afbeelding uit 1847 ziet men daar een reusachtige, breed uit elkaar gegroeide terebinth. Natuurlijk mag op die plaats ook nu zo'n boom niet ontbreken. De graven van de patriarchen trekken pelgrims en toeristen. Abraham wordt immers door christenen, joden en moslims als aartsvader beschouwd. Onze naam terebinth verwijst naar een voorvaderlijke lommerrijke begraafplaats.

Bouke Jagt

Inhoud

Een deel van de 'nieuwe' begraafplaats van psychiatrisch ziekenhuis Veldwijk in Ermelo. De dodenakker dateert van 1906 en werd midden jaren zestig gesloten. Een van de redacteurs van *Terebinth* ging er (voor de tweede keer) kijken: een verslag op pagina 20

GRAVEN OP INTERNET / FUNERAIRE VARIA	18
MENS & PLEK	19
FUNERAIRE WANDELING IN ERMELO	20
Verscholen in de bossen van Ermelo liggen bij het psychiatrische ziekenhuis Veldwijk de oude en de nieuwe begraafplaats. In een ver verleden maakte redacteur Bert Pierik in de schemering kennis met de nieuwe begraafplaats, verkleed als ridder met een veel te groot zwaard. De omgeving diende als macaber decor voor een afschrikwekkend spel.	
BOEKBESPREKINGEN	22
WET OP DE LIJKBEZORGING	23
GROENE KERKTERREINEN	24
Landschapsbeheer Groningen startte eind jaren negentig met het succesvolle project 'Kerken in het Groen'. Deze aanpak is in een landelijk project 'Groene Kerkterreinen' door Landschapsbeheer Nederland voortgezet, daarbij financieel ondersteund door het Prins Bernhard Cultuurfonds (PBC). Wat heeft Landschapsbeheer Nederland inmiddels gedaan?	
KERKHOF OVERWEERSEPOLDERDIJK	
IN PURMEREND OPGEKNAPT	26
De stichting Kerkhof Overweersepolderdijk is erin geslaagd om van de halve hectare grote dodenakker een openbaar toegankelijk rust- en stiltegebied te maken. Dit belangrijk cultuurhistorisch monument uit de 19 ^{de} eeuw, komt na de restauratie als geheel in aanmerking voor plaatsing op de gemeentelijk monumentenlijst. Op het kerkhof is ook een kunstgalerie.	
VERSLAG EXCURSIE NAAR PARIJS	27
VERENIGINGSNIEUWS	28
GAST AAN HET WOORD / COLOFON	32

Mens & Plek

Naam Elly van de Baan

Leeftijd 58 jaar

Hobby lid Werkgroep Oude Algemene Begraafplaats Driebergen van de Stichting Driebergen-Rijsenburg, Vroeger en Nu

'Voordat ik lid werd van de werkgroep had ik niets met begraafplaatsen', vertelt Elly van de Baan in het kleine bezoekerscentrum in het voormalige baar- en woonhuis van de Oude Algemene. 'Ik hield me vooral, gezien mijn beroep als analiste, bezig met concrete zaken, zoals het opzetten van een databestand. Maar als je eenmaal alle namen van de 1.227 mensen die hier begraven zijn hebt ingevoerd, zie je de onderlinge relaties en verbanden. Een uitvaartleider vertelde mij over dominee Ader, die in de grafkelder van de familie Appels was bijgezet. Het verhaal over deze dominee, tijdens de Tweede Wereldoorlog een verzetsstrijder, heeft me bijzonder getroffen, waardoor ik een artikel over hem schreef. Na zijn executie werd hij, omdat hij getrouwd was met Johanna Adriana Appels, begraven in de grafkelder van de familie Appels. Later werd hij herbegraven op het Ereveld Loenen. Zo ben ik er langzaam ingegroeid.'

De Oude Algemene is naar de calvinistische traditie van het dorp een eenvoudige ingetogen begraafplaats in het centrum. In 1900 ontwierp tuinarchitect Copijn een uitbreiding met concentrische cirkels die naadloos aansloot op de formele aanleg uit 1861. In 1971 is de begraafplaats gesloten. Daarna is in 1994 nog wel de urn van de VVD-

politicus Molly Geertsema in het familiegraf bijgezet. In 1993 heeft een werkgroep een aantal van de belangrijkste graven beschreven. Sinds 2005 is de huidige werkgroep gestart met het invoeren van de gegevens in een databank en is een vrijwilligersclub begonnen met het opknappen van de begraafplaats. De wanden van de tentoonstellingsruimte van het bezoekerscentrum worden gesierd door stemmige fotocollages. 'Voor de tentoonstelling heb ik alle begraafplaatsen in de zeven dorpen van de gemeente Utrechtse Heuvelrug gefotografeerd. Behalve gemeentelijke en bijzondere begraafplaatsen zijn er ook kleine particuliere begraafplaatsen op verschillende landgoederen. De Oude Begraafplaats in Doorn en de begraafplaats van Huis Maarsbergen vind ik door hun eenvoud en natuurlijke ligging bijzonder mooi. Na vier jaar kan ik zeggen dat ik bevlogen ben geraakt.'

Centrum Funeraire Cultuur, Traaij 104, Driebergen-Rijsenburg.
Open: zaterdag 13.30-16.30 uur

Bartho Hendriksen

Een sfeervolle plek aan de vergetelheid ontruikt

Verscholen in de bossen van Ermelo liggen bij het psychiatrische ziekenhuis Veldwijk de oude en de nieuwe begraafplaats. Het voormalige landgoed Veldwijk is door Mathile Jacques Chevallier beschikbaar gesteld aan het gesticht. Hij stond mede aan de wieg van de 'Vereeniging tot Christelijke verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland'.

Op de oude begraafplaats een zerk van een huisbewaarster van kunststeen, cement met gemalen steen, met ingelegde marmere tekstplaat

In een ver verleden heb ik in de schemering kennisgemaakt met de nieuwe begraafplaats, ingehuurd als amateur-acteur, verkleed als ridder met een veel te groot zwaard. Wij moesten kinderen van groep acht, die op kamp waren, enige onvergetelijk spannende momenten laten beleven. De begraafplaats en omgeving diende als macaber decor voor ons afschrikwekkend spel. Bepaald géén aan te bevelen manier om bedreigd funerair erfgoed onder de aandacht van de jeugd te brengen, zoals later ook bleek uit reacties van kinderen en ouders. Ikzelf vond het begraafplaatsje wel wat hebben.

Heuvels van rododendrons

Door grote veranderingen op het terrein van Veldwijk leek het er een aantal jaren geleden op dat de beide begraafplaatsen niet in tel waren. Ze zijn in 1966 gesloten verklaard en dreigden het veld te moeten ruimen voor villa's. Maar beide begraafplaatsen kregen toch in 2004 een gemeentelijke monumentale status. Niet dat die status veel veranderde aan de staat van de twee begraafplaatsen. Veel grafmonumenten waren er slecht aan toe en vaak geheel overwoekerd door bomenopslag, bramen en ander woest groeiend groen. Gedeelten met grafstenen zijn verdwenen in heuvels van rododendrons. Gelukkig zijn er mensen zoals Gert Hofsink, werkzaam op Veldwijk als maatschappelijk werker, en Natalie Overkamp, fotograaf en tekstschrijfster, winnares van de International Funeral

Award 2008 én van de Terebinth-fotowedstrijd 2008. Zij hebben samen met anderen in 2008 de Stichting Begraafplaatsen Ermelo-Veldwijk opgericht.

Oude begraafplaats

De oude begraafplaats is in 1886 in gebruik genomen, tegelijk met de ingebruikname van inrichting Veldwijk. Er zijn tussen de jaren 1887 en 1942 ruim 350 mensen begraven, waaronder patiënten, personeel, een geneesheer-directeur dr. C. Vermeulen en Maria Moens, de echtgenote van dr. J.H. van Dale (van het Groot Woordenboek der Nederlandse taal). Hun zoon J.H.A. van Dale werd geneesheer-directeur van Veldwijk na het overlijden van Vermeulen. Er resten nog wat hardstenen zerken waarvan een enkele met een hekwerk, en een paar stèles. In 1906 is de nieuwe begraafplaats als opvolger in gebruikgenomen.

Nieuwe begraafplaats

Op loopafstand ligt aan de overkant van de Horsterweg de nieuwe begraafplaats. Tussen het jaar 1906 en 1973 zijn er ongeveer 1.150 personen begraven. De begraafplaats is opgedeeld in met taxushagen begrensde vakken, voor personeelsleden en patiënten in verschillende klassen. De stèles staan geordend in rijen richting het oosten. Een aantal graven geeft extra kleur aan de begraafplaats door de personen voor wie ze opgericht zijn of door de

Op de nieuwe begraafplaats staat het grafmonument van Wilhelmina van Gogh, geboren in 1862 en het lievelingszusje van Vincent en Theo van Gogh. Ze was acht jaar jonger dan Vincent en wilde schrijfster te worden. In 1902 werd ze echter opgenomen in Veldwijk, waar ze in 1941 overleed

afwijkende vorm en steensoort.

Het graf van de opmerkelijkste persoon is van het zusje van Vincent en Theo van Gogh. Zij heette Wilhelmina en is in de inrichting opgenomen in het jaar 1902. In de briefwisseling tussen haar en Vincent sprak hij over 'ons die zenuwachtig van gestel zijn'. Zij ligt begraven onder een brede, eenvoudige hardstenen stèle.

Tussen de meer gangbare modellen grafstenen staat af en toe een steen met Amsterdamse-school invloeden, waaronder die van een hoofdverpleegster en een uit graniet gehouwen monument, conisch van vorm en ontworpen door architect D. Greiner.

Op het graf van de veldwachter die ongewenste bezoekers van het terrein moest weren, staat de enige hugelsteen, een roodgranieten monument uit Scandinavië met Jugendstil versierselen. De voorkant is gepolijst. Als halffabricaat werden deze stenen geïmporteerd, waarna de naam werd ingehakt. Tussen begin 1900 tot 1940 werden deze stenen regelmatig geplaatst op de Nederlandse begraafplaatsen.

Cultuurhistorische waarde

De begraafplaatsjes blijven behouden, maar dat is voor de stichting onvoldoende. Het onderhoud moet gecontinueerd worden, monumenten hersteld en er moet gezocht worden naar een evenwicht dat recht doet aan diegenen die er begraven liggen en de cultuurhistorische waarde die zij vertegenwoordigen. Er is echter ook de natuurwaarde. Dassen gebruiken de rustplaats al jaren als hun onderkomen. Een paar graven vormt hun burcht. Dat leidt wel tot tegenstrijdige belangen. Sommige graven liggen erbij alsof er grafschennis gepleegd is. De roodendronheuvel moet teruggesnoeid worden om grafmonumenten zichtbaar te maken, maar moet elke steen zichtbaar zijn ten koste van de oude beplanting?

Het is de wens van de stichting om op de oude begraafplaats de contouren van het baarhuisje weer zichtbaar te maken, bomen om te zagen en de oude coniferenheg te vervangen door een nieuwe omheining om zoveel mogelijk recht te doen aan de oorspronkelijke inrichting. Een loffelijk streven, waarbij hopelijk wel oog blijft voor wat de tijd heeft gedaan met deze sfeervolle plekken. Wellicht kan de flora versterkt worden met nieuwe aanplant van bijvoorbeeld lelietjes van dalen of voorjaarsbollen als sneeuwkllokjes of andere stinzenplanten.

Op de nieuwe begraafplaats stond nog een polletje vergeet-me-nietjes te bloeien. Stel je voor dat de hele begraafplaats bedekt is met lichtblauwe bloempjes afgewisseld met geurige lelietjes. Misschien dat het fenomeen instellingsbegraafplaats weer nieuw leven ingeblazen kan worden. Het zal onverlaten niet meer uitnodigen om deze begraafplaatsen te misbuiken als macaber decor.

Bert Pierik

Zie ook: www.zebrablauw.nl

Meer lezen over Veldwijk:

Welk een rustig plekje, begraafplaatsen in Ermelo van Gert Hofsink (te bestellen via www.dodenakkers.nl);

Over het spoor, 120 jaar Veldwijk en Ermelo van Hans van Dijk en Gert Hofsink (aan te vragen via www.meerkanten.nl www.begraafplaatsenveldwijk.nl)

Zicht op een deel van de nieuwe begraafplaats

Moscowa, een tuin vol herinneringen

De maker van dit boek over het Arnhemse begraafpark Moscowa is rijkscartograaf en historisch cartografisch pentekenaar. Niet verwonderlijk dus, dat aan tekeningen de hoofdrol is toebedeeld. De tekst over de ontwikkeling van de inmiddels 135-jarige dodenakker beslaat één pagina. Meer was ook niet nodig, omdat A.J. van Dissel de historie al uitvoering heeft beschreven in zijn boek over Moscowa uit 1992.

Speijdel heeft een paar jaar lang zijn blik gericht op graftekens en urnen, symboliek en decoratieve motieven, kunstwerken en waaklichtjes, planten en dieren, en nog veel meer.

Het eerste hoofdstuk heet 'Grafteksten en graftekens'.

Op de openingspagina prijkt de hemelsleutel met aan de linkerkant een egel en rechts een konijn. Naast en tussen de illustraties die de volgende pagina's bevolken, staan honderden grafteksten, geschreven in een door Speijdel ontworpen lettertype. De teksten zijn alfabetisch gerangschikt, van A ('Al was je leventje kort') tot Z ('Zomaar, uit ons leven'). Op pagina 14 vereeuwigde zijn pen onder meer een Gelderse roos en een oude vrouw, die met een bosje bloemen op weg is naar een graf. Het portret van J.H. Collast, beheerder van de rooms-katholieke begraafplaats, staat op pagina 19, waar ook de processierups een plaats heeft gekregen. Er zijn bladzijden met weinig tekeningen en vrij veel grafteksten, zoals pagina 34 met een rotsblok als gedenksteen, een stenen voetbal en een schietwilg. Andere bladzijden hebben alleen maar tekeningen, zoals pagina 84 die vol staat met florale motieven. In de index achterin het boek zijn onder meer de namen te vinden van de getekende planten en dieren.

Het tweede en derde hoofdstuk, met registers van doop- en voornamen en van familienamen, zijn vooral interes-

sant voor nabestaanden van degenen die op Moscowa begraven zijn.

Door de overvloed aan tekeningen en teksten is dit geen boek om in één ruk uit te kijken en te lezen, maar om telkens weer ter hand te nemen.

Na zijn boek over de hervormde begraafplaats van Schaarsbergen is dit het tweede getekende beeldverslag van een Nederlandse begraafplaats. De ondertitel 'Een poort naar geborgenheid', zal niet voor iedereen direct duidelijk zijn. Kennelijk ervaart Speijdel op begraafplaatsen 'geborgenheid in het verleden'. Anderen zullen op deze plekken beseffen een schakel te zijn in de ketting die het verleden met de toekomst verbindt. Of ze komen omdat 'de herinnering de enige tuin is waaruit men ons niet kan verjagen', zoals een graftekst vermeldt.

Rita Hulsmans

Speijdel, B.: *Moscowa. Een poort naar geborgenheid!* (Oosterhout: Uitgeverij Vanitas, 225 blz., € 29,-)

Museum voor Grafkunst te Laken (Brussel)

Dit museum is in de authentiek bewaarde ateliers van de funeraire beeldhouwers Ernest Salu I, II en III gevestigd. Het bevindt zich naast de ingang van de beroemde begraafplaats achter de Onze-Lieve-Vrouwenkerk in Laken. Onze Belgische zustervereniging Epitaaf beheert dit museum. en Tim Jansens zal ons binnenkort over de viering van het 25-jarige bestaan van Epitaaf dit najaar informeren. Aanleiding voor een bezoek was de laatste dag van de fototentoonstelling 'Hier ligt begraven een gouden hart' van Pol de Prins en Ronald Giebel. De prachtige foto's tonen de wijze waarop het gemis, het willen vasthouden en de herinnering in het grafmonument worden uitgedrukt. In het verleden ging het vaak om een monument, vakkundig ontworpen en uitgevoerd. Het hedendaagse graf getuigt meer van een door de nabestaanden zelf ontworpen moment, waarbij kleurrijke bloemen van plastic een plaats hebben. Funeraire uitingen van vriendschap en liefde blijken een inspirerend onderwerp en nodigen uit tot reflectie.

Jannes H. Mulder

Museum voor Grafkunst, Epitaaf vzw, Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16 1020 Laken, T +32 2 553 1641. www.epitaaf.be (website in aanbouw), info@epitaaf.be

Pol de Prins (links) en Ronald Giebel

Wetswijziging halve maatregel of herstel?

De wijziging Wet op de lijkbezorging verkeert in de slotfase. De commissie BZK/AZ van de Eerste Kamer stelde vragen over ontwerp 30 696. Na het antwoord daarop volgt een behandeling of kan het ontwerp als hamerstuk door naar het *Staatsblad*. Bij het belangrijkste punt, de eigendom, dreigt het bij een halve maatregel te blijven. Of herstelt de staatssecretaris op de valreep een misslag?

Waar het misliep

Het grafrecht is iets uitzonderlijk. Natuurlijk moet er geruimd worden. De meeste overledenen raken in vergetelheid. “Een steen door ’t groen gebarsten en verweerde letters en cijfers die de regen vult” (J. Bloem, *Grafschrift*). Maar er zijn ook graven, die niet vergeten worden. Sommige worden periodiek geëerd door staatshoofden en publiek. Andere trekken jaarlijks duizenden pelgrims. Voor een nationale identiteit zijn beroemde graven en gebouwen kernwaarden. Is zo’n beroemd graf van de familie? En als er geen familie is? Van de grondeigenaar? Of van de staat of een kerkgenootschap? Meermalen maakt een staat resoluut een einde aan dat geharrewar en plaatst zo’n graf op een ereveld of in een pantheon.

In Nederland ging het eind 20ste eeuw mis.

Geschiedenis en tradities werden verdrongen. Onze kranten, radio en televisie weten weinig van eigen cultuur. Daardoor bleef de doodsteek voor de funeraire cultuur in 2003 onopgemerkt. In dat jaar schroomde de Hoge Raad niet het grafrecht af te schaffen. Ontelbare families benadeeld. Oude garanties weggevaagd. Alles zou door natrekking eigendom van de grondeigenaar zijn.

Verbeteringen

Moesten begraafplaatseigenaren daar blij mee zijn? Wat moeten ze met zoveel stoffelijke overschotten? Hoe betalen zij restauratie van duizenden bekende graven? Waarom zouden mensen een particulier graf kopen als de grondbezitter toch alles blijft bezitten? Zo’n € 9.000,- voor een keldergraf en € 6.000,- voor een monument? De staatssecretaris zag in dat zonder eigendom de funeraire cultuur ophoudt. Bij de wetswijziging bepaalt artikel 32a dat zolang het graf niet geruimd mag worden, alles dat op het graf staat, eigendom blijft. Dus de steen, de beplanting, het beeld. Dat is een verbetering - maar onvoldoende.

Voor vele familiegraven wordt sinds tientallen jaren betaald. Waarschijnlijk weten die rechthebbenden niet eens dat zij - met families als Drees en Philips - in 2003 onteigend werden. Het Koninklijk Huis bezit in de Delftse Nieuwe Kerk alleen het beeld op het graf. De Koninklijke Grafkelder met tomben van vorsten en vorstinnen is in 2003 eigendom van het kerkbestuur geworden. Dat geldt ook voor de toekomst. Als ooit een vorstin wordt bijgezet, wordt Zij op dat moment zelf bezit van het kerkbestuur. Dat is stuitend. De wet moet natrekking uitsluiten, zolang niet geruimd mag

worden. Dat is aan de staatssecretaris verzocht. Ook de Eerste Kamer is daarmee bekend. Dit jaar zal blijken of de rechterlijke blunder echt verbeterd wordt.

De wetswijziging corrigeert teksten. Verbranden wordt ‘cremeren.’ Een graf met uitsluitend recht wordt ‘particulier graf’. Bij verwaarlozing vervalt na een jaar het grafrecht als de gewaarschuwde rechthebbende niks doet. Blijkt geen rechthebbende vindbaar, dan gaat dat recht na vijf jaar verloren, mits tijdig bekend gemaakt. De Eerste Kamer was alert op lacunes. Op 17 oktober jongstleden overleed een bejaarde in de koelcel van het verpleeghuis. De SP-fractie vraagt of de Handreiking Lijkschouwing moet bepalen dat een dokter het lijk schouwt, voordat het naar het mortuarium gaat? Of komt dat in regelgeving? De PvdA wil weten hoeveel minderjarigen omkomen door mishandeling. Wetgeving vanwege incidenten is ongewenst. Het amendement Anker beoogt meer mensen in staat te stellen een graf te kopen. De PvdA is onzeker of daar ruimte en geld voor is. Is daar, zonder verbetering van artikel 32a, animo voor?

Bouke Jagt

Het praalgraf van Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk in Delft

Herstel Groene kerkterreinen gaat van start

Al ruim tien jaar bestaat binnen het samenwerkingsverband Landschapsbeheer Nederland aandacht voor religieus erfgoed. Landschapsbeheer Groningen startte eind jaren negentig met het succesvolle project 'Kerken in het Groen', waarin samen met de Stichting Oude Groninger Kerken vervallen groene kerkterreinen werden opgeknapt én nadien beheerd. Tussen eind 2007 en eind 2008 is deze aanpak in een landelijk project 'Groene Kerkterreinen' door Landschapsbeheer Nederland voortgezet, daarbij financieel ondersteund door het Prins Bernhard Cultuurfonds (PBC). Wat heeft Landschapsbeheer Nederland inmiddels gedaan?

Activiteiten

Vanwege het Jaar van het Religieus Erfgoed 2008 was het PBC vorig jaar bereid zijn steentje bij te dragen. Het fonds wilde ervaring opdoen met het opknappen van 'Groene kerkterreinen'. Landschapsbeheer Nederland speelde al langer met het idee om het genoemde Groningse initiatief grootschaliger te maken en samen met het PBC werd dan ook 'Groene Kerkterreinen' geformuleerd. In het project zijn de volgende activiteiten uitgevoerd: het opknappen van verschillende terreinen in vier provincies; het inventariseren van de in ons land aanwezige groene kerkterreinen; het organiseren van een cursus 'Grijs/Groen' voor vrijwilligers die terreinen opknappen en beheren; het uitbrengen van een advies over hoe Landschapsbeheer als adviseur zijn rol ziet op het moment dat de bijdrageregeling van kracht wordt.

Voor landschapsbeheer zijn kerkterreinen niet alleen cultuurhistorisch waardevol. Een belangrijk deel van de waarde van deze complexen wordt bepaald door het aanwezige groen en de ecologie. Dat kunnen monumentale bomen zijn, bijzondere flora als bepaalde stinzenplanten en bijzondere korstmossen, maar ook insecten en vogels. Die laatste gebruiken kerkterreinen vaak als rustplaats of zelfs als refugia: de laatste plek waar de soort nog voorkomt.

Inventarisatie

Om inzicht te krijgen in de problematiek waarin de bijdrageregeling moet helpen te voorzien, was een totaalbeeld nodig in de vorm van een lijst van de onderhoudstoestand van groene kerkterreinen en begraafplaatsen in Nederland. Die ontbrak namelijk.

De wens dat een stagiair een inventarisatie van groene kerkterreinen via een bureaustudie in een half jaar zou kunnen doen, bleek te hoog gegrepen: zo'n lijst is niet zo maar op te stellen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en De Terebinth hanteren weliswaar diverse lijsten en van de in gebruik zijnde gemeentelijke begraafplaatsen staan overzichten ter beschikking. Maar een eenduidige lijst met alle kerkhoven en begraafplaatsen op basis van bekende gegevens laat zich niet eenvoudig samenstellen, ondanks jaren van onderzoek en inventarisaties van verschillende kanten, waaronder De Terebinth. Oorzaken hiervan zijn:

* De vraag welke definitie gehanteerd wordt voor groene

kerkterreinen (zie kader);

- * Kerkgenootschappen weten soms zelf niet wat ze precies bezitten. Om een voorbeeld te geven: in een overleg met de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN) kwam naar voren dat de gezamenlijke bisdommen nog steeds niet precies kunnen zeggen hoeveel rooms-katholieke kerken er in ons land zijn.
- * De bestaande lijsten zijn onvolledig, met name wat betreft eigendomsituatie en onderhoudstoestand. Met gemeentelijke herindelingen is bijvoorbeeld geen rekening gehouden, wat controle lastig maakt. Van joodse begraafplaatsen is geen landelijk overzicht beschikbaar, omdat het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap dit liever niet in de openbaarheid wil brengen.
- * Onduidelijkheid over gehanteerde adressen: heeft een kerkhof een eigen adres of wordt het adres van het kerkgebouw gebruikt.

Ondanks genoemde lacunes is besloten om toch met een lijst te komen. We zagen de lijst echter als een oproep aan anderen om deze verder aan te vullen en zodoende een levende lijst van het funeraire erfgoed te waarborgen. Begin 2009 is een nieuwe stagiair gestart met een poging de lijst vollediger te krijgen. Hierbij zal opnieuw gebruik worden gemaakt van de kennis van organisaties als De Terebinth. De inventarisatie uit 2008 telt ongeveer zesduizend kerkterreinen en begraafplaatsen die voldoen aan de gestelde definitie. Per provincie hebben we een lijst opgesteld die met behulp van Google Earth is gecontroleerd. Daarna is elke provinciale lijst naar alle bij ons bekende heemkundige verenigingen gestuurd. Per provincie is een e-mail gestuurd met verzoek om controle van de eigen gemeente. Als er bij vertegenwoordigers van De Terebinth interesse is in de lijst, kan deze op verzoek worden toegestuurd. Eventuele aanvullingen en verbeteringen zijn welkom.

Oldn Kerkhof Buurse

De lijst zal dienen als basis voor de beoordeling van aanvragen na de inwerkingtreding van de regeling. Landschapsbeheer Nederland en de provinciale organisaties landschapsbeheer zullen in deze als adviseur optreden voor het PBC.

Het PBC wilde ook ervaring opdoen met het daadwerkelijk opknappen van terreinen. Vrijwilligers moesten daarin een grote rol spelen. In Noord-Holland, Overijssel,

Zeeland en Groningen zijn in 2008 terreinen hersteld. Met name het Oldn Kerkhof in Buurse (Overijssel) sprak tot de verbeelding, omdat dit het eerste terrein was.

De pers, zowel regionaal als landelijk, dook hier bovenop en we wisten eerlijk gezegd niet wat ons overkwam. Het leidde tot televisiereportages en verzoeken tot artikelen in *Trouw*, *NRC Handelsblad* en *Grasduinen*.

Bij alle terreinen zijn vrijwilligers begeleid door mensen van de provinciale organisatie Landschapsbeheer. Ook de provinciale Monumentenwacht was erbij betrokken. Bij landschapsbeheer gaat het naast het herstel van kleine landschapselementen ook en vooral om het duurzaam beheer. Een gedegen plan is dan ook vereist, zowel voor

Landschapsbeheer als voor het fonds. Omdat het opknappen van terreinen met behulp van vrijwilligers gebeurt, moeten zij worden opgeleid in de materie. Een hogedrukspuit pakken om grafzerken schoon te maken, bijvoorbeeld, tast in veel gevallen de steen aan én kan leiden tot het verdwijnen van zeldzame korstmossen. In Groningen is in het kader hiervan al enige jaren met succes de cursus 'Grijs/Groen' georganiseerd. In ons project is deze cursus in de zomer en het najaar van 2008 in Twente verzorgd door Landschap Overijssel in nauwe samenwerking met Landschapsbeheer Groningen. Als docenten traden onder andere vertegenwoordigers van De Terebinth op. De deelnemers waren erg enthousiast. In 2009 zal de cursus opnieuw georganiseerd worden, en naast Overijssel zullen ook andere provincies aan de cursus meedoen.

Rol andere organisaties

Het PBC was zeer tevreden met de resultaten van het project en besloot om een vervolg te financieren. In zes andere provincies komen dit jaar terreinen in aanmerking om te worden hersteld. De provinciale organisaties landschapsbeheer komen met voorstellen, waarna een keus wordt gemaakt. Dit zal deze zomer zijn beslag krijgen. Het herstel vindt later dit jaar plaats. Genoemd is al de nadere analyse van de geïnventariseerde terreinen door een stagiair, wat ook onderdeel is van het nieuwe project. Landschapsbeheer hoopt, als de bijdrageregeling van het fonds van start is gegaan, dat goede samenwerking met organisaties als De Terebinth vanzelfsprekend is en blijft.

Een sterke focus in beide projecten ligt op de historische continuïteit. Dit blijft een lastig gegeven en vereist veel kennis. We zien nu nog dat er zaken hersteld worden die uit historisch oogpunt niet horen bij het terrein. Hoe

Monumenten op het Oldn Kerkhof in Buurse (Overijssel), voor en na het opknappen, en de veegploeg in actie

hiermee om te gaan, en het evenwicht te vinden tussen wat te herstellen en wat juist niet, en een balans vinden tussen, groen, grijs en rood, zijn voor Landschapsbeheer belangrijke dilemma's. Aan ieder op te knappen terrein zou cultuur- en landschapshistorisch onderzoek ten grondslag moeten liggen. We zien nu dat dit een stap is die vaak om overigens heel begrijpelijke redenen overgeslagen wordt. Juist een organisatie als De Terebinth kan hier een belangrijke rol in vervullen.

Edwin Raap

Projectleider Cultuurhistorie Landschapsbeheer Nederland

www.landschapsbeheer.nl

e.raap@landschapsbeheer.nl

Met dank aan Eward Timmerman, Landschapsbeheer Gelderland

Definitie groene kerkterreinen

De volgende omschrijving wordt gehanteerd: '(voormalige) kerkterreinen en begraafplaatsen met een landschappelijke, cultuurhistorische of ecologische waarde'.

Het brandpunt is in het project gelegd op:

- Kerken met graven;
- Kerk zonder graven maar wel een landschappelijke, cultuurhistorische en/of ecologische waarde;
- Geen kerk, wel graven.

Van totaal verval tot lommerrijke oase

Op 17 april heropende de commissaris van de koningin in Noord-Holland Harry Borghouts feestelijk de rooms-katholieke begraafplaats Overweerseepolderdijk in Purmerend. Zeven jaar geleden was deze dodenakker zwaar vervallen. Veel stenen waren kapot en verzakt. Vogels in de bomen op de begraafplaats hadden de monumenten vervolgens toegedekt met een dikke laag mest en de fraaie kapel was volledig vervallen. De begraafplaats was formeel gesloten en wie de toestand in 2002 zag, begreep dat de rooms-katholieke parochie zich hierbij vermoedelijk ook door schaamte had laten leiden.

In dat jaar werd een stichting opgericht die zich in eerste instantie bezig hield met fondswerving. Daarnaast werden alle grafmonumenten geïnventariseerd en begonnen vrijwilligers spontaan met het opknappen van het overwoekerende groen op de begraafplaats. De kapel en het toegangshek waren inmiddels door de gemeente op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Wie nu op de begraafplaats komt, bevindt zich in een lommerrijke oase van rust.

Boerderijen

Vroeger lag dit kerkhof aan de rand van de stad tussen de boerderijen. Nu is het ingeklemd in de stadswijk Overwhere, die samen met plan-Zuid in de jaren vijftig de eerste grote uitbreidingen van de stad Purmerend vormden. In 2007 begon aannemer Gerrit Slot met de restauratie. De financiering was op dat moment nog niet helemaal rond, maar de kapel was in zo'n slechte conditie dat besloten werd daar niet op te wachten. De gemeente had op dat moment al een monumentenvergunning uitgegeven voor het herstel van wat kapot was.

De kapel, in de tweede helft van de 19de eeuw gebouwd in neo-romaanse stijl, viel direct op door de slechte staat, vooral van het dak. Plastic was gebruikt om het dak af te dekken en de ramen waren dichtgetimmerd. Bijzonder aan de rouwkapel is het gebruik van rode kalkzandsteen, een in die periode opkomend nieuw bouw materiaal. De originele gietijzeren roeden waren grotendeels verdwenen. Het stucwerk van het interieur had zwaar geleden onder jarenlange inwatering. De aannemer begon met het dak van de kapel en het dakhout eronder. Op het dak kwamen weer leien. De buitenmuren zijn op sommige plaatsen hersteld en gevoegd. De ramen van de kapel zijn in oorspronkelijke staat teruggebracht met glas-in-lood. Ook de wanden in de kapel zijn onder handen genomen. De vroegere ornamenten zijn er weer bevestigd, net als het altaar met bijzondere barokelementen.

Nieuwe monumenten

Het herstel van de grafmonumenten (waaronder een priestergraf) en grafstenen gebeurt door lijmen, schoonmaken en opnieuw beschilderen van de stenen. Er zal niet worden geruimd op de begraafplaats. Achter de kapel is een urnenmuur geplaatst.

Ook zijn er op de begraafplaats twee nieuwe monumenten gekomen. Er is een terpje met een monument voor onge-

Een overzicht van de begraafplaats, met zicht op de kapel

doopte kinderen en een terpje met een monument voor mensen die zichzelf van het leven hebben beroofd. Vroeger mochten deze mensen niet op rooms-katholieke begraafplaatsen begraven worden. Door een slotbijdrage van € 100.000,- van de provincie Noord-Holland slaagde het stichtingsbestuur er in om de totale kosten, € 350.000,- gedekt te krijgen. Verschillende instanties en fondsen hadden de rest bijgedragen.

Geslaagde restauratie

De stichting is erin geslaagd om van de halve hectare grote dodenakker een openbaar toegankelijk rust- en stiltegebied te maken. Dit belangrijk cultuurhistorisch monument uit de 19de eeuw, komt na de restauratie als geheel in aanmerking voor plaatsing op de gemeentelijk monumentenlijst. In de toekomst zou de stichting graag zien dat er weer begraven wordt, iets dat sinds 1975 niet meer voorgekomen is.

Op het kerkhof is ook een kunstgalerie. Op 29 mei wordt de tweede expositie geopend, met werk van de 85-jarige Truus Menger-Oversteeg uit Grootebroek, een bekend oud-verzetstrijdster.

Lillian den Boon

Stichting Cultureel Erfgoed Noord-Holland

Info: www.kerkhofoverweerseepolderdijk.nl

Voorjaar in funerair Parijs

Voorjaar was het toen we tussen de bloeiende kastanjabomen en de uitbottende platanen Parijs binnenreden. Deze reis, door sommigen werkweek genoemd, had mede daardoor ook veel weg van een schoolreisje, met leerzame en ook gezellige elementen.

Het funeraire verleden van Parijs levert interessante bezienswaardigheden op. In de stad zijn 26 begraafplaatsen, vlak daarbuiten - in de voorsteden, bevinden zich er veel meer, zo'n 150 tot 200. De geschiedenis leert dat er in het verre verleden werd begraven buiten de gemeenschap. Sinds de kerstening ten tijde van Karel de Grote is begraven verplicht. Vanaf de 6de eeuw konden de rijken begraven worden in de kerken, anderen kregen een plaatsje in een massagraf buiten de kerk. Aan deze onhygiënische situatie werd een einde gemaakt door de botten van zo'n zes miljoen mensen over te brengen naar de oude steengroeven van Montrouge, later de Catacomben genoemd. Kerk en staat raakten ook funerair gezien minder met elkaar verbonden. Ten tijde van de Franse revolutie worden nieuwe begraafplaatsen aangelegd. In de week dat Napoleon zichzelf kroonde tot keizer, werd Père Lachaise geopend. Een nieuw hoofdstuk in de funeraire geschiedenis.

Beroemdheden

Uiteraard werd ook deze reis Père Lachaise bezocht. Ondanks dat de begraafplaats aanvankelijk nauwelijks in trek was, liggen er nu ruim anderhalf miljoen mensen begraven. Iedereen die in Parijs sterft, mag er ook begraven worden. Graven van enkele beroemdheden, worden nog regelmatig bezocht door fans of volgelingen, zoals zanger Jim Morrison. Ook Karel Appel ligt er sinds enkele jaren begraven. Zoals bij alle begraafplaatsen konden de deelnemers van de groep de rondleiding volgen of op eigen gelegenheid de begraafplaats verkennen. De verstrekte reisgids met veel gedetailleerde informatie was daarbij een uitstekende handleiding.

Zo werden vele begraafplaatsen bezocht. Oude, waar ook recent nog begraven wordt, en nieuwe. Met soms overweldigende kunstwerken op graven van mensen, waar wij Hollanders nog nooit van hebben gehoord. Heldenverering, machtsvertoon, verstilling, verdriet, het is allemaal terug te vinden in en op grafmonumenten. Opvallend daarbij is dat vaak de mensen die wereldberoemd zijn geworden een eenvoudig grafmonument hebben. Bezochte begraafplaatsen waren naast Père Lachaise, Cimetière de Montmartre, Cimetière de Passy en Cimetière Montparnasse. Maar het snoepje van de week was Cimetière St. Pierre de Calvarie, op de Place du Tertre, onzichtbaar gelegen naast de oude abdijkerk Saint Pierre

Het gezelschap op bezoek op Cimetière de Montmartre

de Calvaire. Een grote bronzen deur geeft toegang tot de kleine intieme begraafplaats. Als je door de gaten in die deur kijkt kun je enkele grafstenen zien. Normaal gaat deze deur slechts éénmaal per jaar open voor het publiek en wel op 1 november. Wij hadden het voorrecht deze begraafplaats in april te bezoeken. Afstammelingen van overledenen die er zijn begraven vóór 1831 mogen er nog worden bijgezet. Het begraafplaatsje telt nog maar 87 graven, maar het bezoek was indrukwekkend en zeer de moeite waard.

Paris perpétuel, voor eeuwig Parijs

Dit was de titel van de vierdaagse funeraire reis naar Parijs, georganiseerd en verzorgd door Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit. Deze vond plaats van 16 tot en met 19 april.

Veel informatie van en over deze reis is terug te vinden in de reisgids die door Rindert Brouwer is samengesteld, waarin veel foto's zijn opgenomen van Jeannette Goudsmit. De gids is allicht nog bij hen te bestellen, maar het is meer aan te raden een volgende reis mee te maken.

Ella Eefting

Reisgids *Paris perpétuel* via www.atelier-terreaaarde.nl, € 17,50 (inclusief verzendkosten).

Toenemend leven in de vereniging

Afgelopen Algemene Vergadering op 25 april moest ik meedelen dat het jaarverslag 2008 nog niet beschikbaar is. Ik had er de afgelopen tijd wel over nagedacht. Wat is er zoal gebeurd de laatste acht maanden?

Het bestuur bij de net aangestoken kaars, van links naar rechts: Teun Oosterbroek, Paul Stoffels, Harry Arkesteijn en Hans van Selm

In augustus 2008 is het bestuur gestart met maandelijks vergaderingen om te zien hoe we richting kunnen geven en leden in de vereniging kunnen ondersteunen. Voor mij is het ook een soort snelcursus in het funerair erfgoed. Er komen allerlei vragen voorbij om informatie. Het bureau van De Terebinth zorgt voor een goede verwijzing naar onze regionale adviseurs. Ook krijgen we als bestuur steeds meer informatie van de regionale adviseurs over waar zij met andere partijen en gemeenten mee bezig zijn. Intussen zijn er twee bijeenkomsten van de regionale adviseurs gehouden, waar we met elkaar hebben gesproken over de noodzaak ervaringen uit te wisselen en de bereidheid elkaar te ondersteunen. Het doet me veel goed het enthousiasme bij deze leden te zien en te merken dat zij een belangrijke bijdrage leveren aan het imago van De Terebinth. Het is belangrijk plezier te hebben bij het succes en niet daarover met elkaar te discussiëren. Hoewel, het past wel bij ons om elkaar scherp te houden en met elkaar te kijken hoe we onze manier van werken 'professioneler' kunnen maken.

Blijven waarmaken

Het doet me goed dat de buitenwacht De Terebinth een bijzonder

interessante vereniging vindt, onafhankelijk en met verstand van zaken. Dat moeten we wel goed blijven waarmaken. De laatste vergadering heb ik iets gezegd over mijn contacten met het Prins Bernard Cultuurfonds. Men is er op de hoogte van het reilen en zeilen van De Terebinth, ons tijdschrift wordt goed gelezen

en er bestaat een positieve indruk van de vereniging. We hebben gesproken over ervaringen met het adviseren van gemeenten, het inventariseren van grafmonumenten en wat er gedaan zou moeten worden om ze te restaureren. Natuurlijk hebben we ons als bestuur ook gebogen over de geplande excursies. We hebben heel wat ervaringen besproken en ook al enkele begraafplaatsen bezocht. Met name de excursie na de laatste vergadering van de regionale adviseurs op begraafplaats Moscowa vond ik zeer verhelderend en interessant vanwege de discussie die we daar voerden over vernieuwen of voorzichtig en beperkt restaureren, passend in de oorspronkelijke staat van het oude gedeelte van de begraafplaats. Deze opvatting sluit ook aan bij de ideeën en plannen achter aanpassen van de begraafplaats Bosdrift te Hilversum. Prachtig was ook de wandeling daar over de oude begraafplaats, die nu als 'rust- en/of lunchpark' wordt gebruikt. Dit dankzij inspanningen van betrokken mensen uit Hilversum die daar hard aan trekken. En het doet me deugd dat daar ook Terebinthers bij zijn betrokken. Dat brengt me bij het belang van een goede voorbereiding van onze excursies en het gebruik maken

van de ervaringen die er binnen de vereniging zijn. Het is teleurstellend zowel voor de eigen leden als voor de betrokkenen bij de te bezoeken begraafplaatsen en daaraan verbonden instituten, als we een excursie moeten afzeggen. Zo'n teleurstelling kan negatief naar de vereniging uitwerken. Het bestuur wil daar graag met initiatiefnemers zo vroeg mogelijk contact over hebben en kijken naar de aanpak.

Naar Parijs

Het heeft me veel genoeg gedaan om weer een bus met bijna allemaal Terebinthers te mogen uitzwaaien. Zij gingen op weg naar Parijs om ervaringen op te doen met het funerair erfgoed in de Franse hoofdstad. En er hebben contacten met onze zusterorganisatie in Frankrijk plaatsgevonden. Prima. Elders in het blad wordt er uitgebreid op deze reis ingegaan.

Tot slot hebben we tijdens de laatste algemene vergadering een van de oprichters, met een mooie Engelse uitdrukking 'founding fathers', Frans Renssen, tot erelid mogen benoemen. Door een misverstand was hij niet aanwezig tijdens de vergadering. We hebben hem een blaker met kaars gegeven. Deze kaars is tijdens de algemene vergadering aangestoken, en we hopen dat vuurtje van de vereniging symbolisch blijft branden op weg naar ons jubileum.

De benoeming was een complete verrassing voor hem, zoals bleek toen we hem op de terugweg belden. Hij was zeer vereerd. Door zijn reactie realiseerde ik me dat De Terebinth over twee jaar 25 jaar bestaat. Daar gaan we een mijlpaal van maken. Dan zal De Terebinth op de agenda van gemeenten, provincies en Nederland staan.

*Harry Arkesteijn,
voorzitter*

Druk bezochte bijeenkomst regionale adviseurs 7 maart in Arnhem

Voor tientallen regionale adviseurs geeft Eward Timmerman van het Landschapsbeheer Gelderland uitleg over het project van de Groene Kerkterreinen in de provincie Gelderland. De opdracht die hij als projectmedewerker heeft gekregen is een inventarisatie te verrichten van groene kerkterreinen en begraafplaatsen die zowel landschappelijk, cultuurhistorisch als ecologisch van belang zijn. Omdat hij er van overtuigd is dat er in Vereniging de Terebinth een enorme kennis over begraafplaatsen aanwezig is, vraagt hij of men bereid is mee te werken. Timmerman merkt op dat moet worden uitgegaan van het criterium dat het om een landelijk gelegen begraafplaats gaat, wat tot een reactie uit de vergadering leidt dat in bebouwing gelegen begraafplaatsen ook van landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische grote waarde kunnen zijn. Verder zijn belangrijke criteria voor groene kerkterreinen om in aanmerking te komen voor subsidie van het Prins Bernhard Cultuurfonds:

- niet gemeentelijk, anders ondergebracht in een stichting;
- een groep vrijwilligers voor onderhoud en restauratiewerkzaamheden;
- er moet een opleidingselement zijn;
- mogelijkheid voor cofinanciering;
- landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische van grote waarde.

De voorzitter vraagt om suggesties voor begraafplaatsen (per provincie). Afgesproken wordt dat de secretaris een mailbericht (met aanhangsel van landschapsbeheer) rondstuurt aan de regionale adviseurs om per provincie (gezamenlijk) vijf begraafplaatsen aan te leveren, rekening houdend met de criteria (uitgezonderd de provincies Groningen, Friesland en Overijssel). De secretaris zal de lijst uiterlijk eind maart aan Landschapsbeheer Gelderland doorgeven.

Inspanningen

Berend Wietsma meldt dat, mede door zijn inspanningen, in februari de gemeentelijke begraafplaats van Heemskerk op de monumentenlijst van de gemeente is geplaatst. Wim Vlaanderen meldt dat de cursus Groene Kerkterreinen binnenkort van start gaat en hij daar als docent aan verbonden is.

In verband met de afwezigheid van Guus Rüsing komt het onderdeel over de Stichting Funerair Erfgoed Limburg te vervallen.

Na de lunch geven Jeannette Goudsmit en Rindert Brouwer uitleg over de functieomschrijving van reco en de beslisboom. De beslisboom is een leidraad om te komen tot een advies voor een opdrachtgever zoals een gemeente of een particulier. Het Bureau van de Terebinth fungeert als een soort databank, waar regionale adviseurs informatie kunnen vergaren. Het is belangrijk voor regionale adviseurs om ervaringen te delen. Rindert benadrukt het belang van een uitgebreid netwerk, het vergaren van kennis en de rapportage. Hoe je een netwerk opzet is te lezen in de door Rindert en Jeannette opgezette notitie en de lijst van bedrijven, bladen, websites en contacten. Aanvullingen zijn welkom.

Paul Stoffels geeft een uiteenzetting van de inventarisatieformulieren die momenteel de ronde doen, namelijk de Terebinthversie, de Limburgse, Zeeuwse en Drentse versie. Peter Faase beschikt over een Wordversie die hij zal rondsturen. Desgevraagd blijkt dat slechts enkele regionale adviseurs (gratis) in de gemeentegids vermeld staan. Bestuurslid Teun Oosterbroek stuurt aan allen een concepttekst hiervoor.

Een deel van het gezelschap gaat na de vergadering mee met een rondleiding door André Kruijmer, beheerder van Moscowa, hier derde van rechts op de foto

Mededelingen van het bestuur

De voorzitter meldt dat de aanstelling van nieuwe adviseurs en hulpadviseurs vanaf nu voor onbepaalde tijd is. Uit de vergadering komt de opmerking dat na de benoeming meer aandacht moet worden besteed aan begeleiding. Het mentorschap door zeer ervaren Terebinthleden zou een oplossing kunnen zijn. Voor 2010 zijn twee voorjaarsexkursies voorgesteld, namelijk Middelburg in mei en Friesland in juni.

Er wordt melding gemaakt van het project beroemde dichters. Verwezen wordt onder meer naar de site van 'beroemde doden' van Peter Faase (www.bdnwiki.nl). Laura Fokkema is nu voor Utrecht waarnemend regionaal adviseur. De voorzitter bedankt de beheerder van Moscowa, André Kruijmer, voor het gebruik van de vergaderruimte.

De volgende bijeenkomst van regionale adviseurs is op 3 oktober 2009. De locatie wordt nog bekend gemaakt. Thema's voor die dag zijn: het Digitale Vademecum, de website, lezingen en cursussen en de start coördinatie Werkgroepen.

Voortgaan op de ingeslagen weg

De inmiddels tot stadstuin omgevormde begraafplaats De Hof in Hilversum werd in 1943 gesloten. Een stichting heeft de tuin in beheer gekregen. Met behulp van subsidies en sponsors is de muur rond de tuin gerestaureerd. Nu wordt het parkje gebruikt om te lunchen en zijn er zomeravondconcerten. Het is een heerlijk rustig gebied, met prachtige oude beuken, waar geen honden mogen komen. Na de Algemene Vergadering nam Terebinther mevrouw Wisse Smit, lid van de stichting, liefhebbers mee naar deze bijzondere plek. Ekko Woltjer staat er te peinzen boven de zerken

1. Opening, vaststellen van de vergadering en het inventariseren van de rondvraag

De voorzitter opent de vergadering en heet iedereen welkom. Punt 10, de benoeming van de bestuursleden wordt behandeld na punt 12, het ambitiestatement en werkplan. Daarnaast worden een tweetal agendapunten aan de agenda toegevoegd, het Prins Bernhard Cultuurfonds en de denktank.

2. Mededelingen en ingekomen stukken

Als ingekomen stuk is er een brief van de heer Van Middelkoop.

3. Goedkeuring en vaststelling van het verslag van de A.V. van 29 november 2008

Vanuit de vergadering zijn er geen aan- of opmerkingen en het verslag wordt goedgekeurd en vastgesteld met dank aan de secretaris. Vanuit de vergadering komt de opmerking dat de vereniging zeer bedrijfsmatig wordt geleid. De betreffende brief van Van Middelkoop komt bij punt 12 aan de orde.

4. Jaarverslag over 2008

De voorzitter geeft aan dat door

diverse omstandigheden er geen jaarverslag is, maar dat dit er wel komt en via het blad en de website zal worden verspreid. Hij gaat in het kort in op de inhoud ervan.

5. Financieel verslag over 2008

De penningmeester geeft uitleg over de balans van 2008 en de inkomsten en uitgaven. Er is een behoorlijk bedrag is binnengekomen vanwege een tweetal adviesprojecten, namelijk van de gemeenten Scheemda en Sprang Capelle, die een donatie aan De Terebinth hebben gedaan.

De voorzitter geeft uitleg over het aflasten van de oprichting van de Stichting Funeraire Reeks. Afsproken is met de stichting-oprichting dat de voorraad boekjes op nul wordt gezet en dat met de auteurs afspraken worden gemaakt over eventuele claims. Bouke Jagt geeft uitleg over de Funeraire Reeks, zoals die in het verleden was en hoe die er in de toekomst uit zou kunnen zien.

Er zijn momenteel geen plannen voor nieuwe boekjes. Er zijn fondsen nodig. Een eventueel voorstel om onder de naam van De Terebinth nieuwe boekjes uit te geven, zal aan de leden worden voorgelegd. De penningmeester gaat hierna in op de begroting 2009, waarbij hij aangeeft dat het aantal nog niet betaalde contributies enige zorg baart.

6, 7 en 8. Verslag kascontrole-commissie, decharge bestuur en benoeming nieuwe leden kascommissie

Ekko Woltjer en Hans Hagenbeek hebben de kas gecontroleerd. Zij vinden het vermogen te laag. Ook stellen zij dat het IJzermanfonds niet meegenomen mag worden in de begroting. Ekko Woltjer leest

de brief voor die hij het bestuur al gegeven heeft.

De vergadering verleent de penningmeester decharge en de jaarrekening wordt goedgekeurd. Er meldt zich geen nieuw kascontrolelid, waarop de huidige leden besluiten nog een jaar aan te blijven.

9. Begroting 2009 en contributievoorstel

De penningmeester stelt voor om de contributie voor particulieren en instellingen niet te wijzigen. De contributie voor bedrijven wordt wel verhoogd, namelijk naar € 75. Uit de vergadering komt de opmerking dat een verhoging van de contributie wel het saldo zal verhogen. Het bestuur vindt dit niet de juiste oplossing, en belooft de vergadering met een voorstel te komen om het saldo te vergroten. De vergadering gaat akkoord met de begroting.

Hans Hagenbeek geeft aan een aparte persoon aan te stellen die zich gaat bezighouden met fondswerving.

11 en 12. Structuur van de vereniging; ambitiestatement en werkplan

De heer Van Middelkoop heeft in een brief aan het bestuur gepleit voor het houden van een enquête onder de 500 leden. Hij vraagt zich af waarom er nu zo weinig leden zijn. Uit de vergadering wordt gereageerd dat het grootste deel van de leden zich niet bezighoudt met het beleid, maar wel de vereniging een goed hart toedraagt en graag het blad ontvangt. Mevrouw Wisse Smit stelt dat er de laatste jaren veel onrust binnen de vereniging was en dat stoot mensen af. Zij vraagt de vergadering en het bestuur om weer voor rust binnen de vereniging te zorgen en zo leden weer te activeren. Bouke Jagt merkt op dat interne verdeeldheid negatief werkt. De voorzitter stelt voor contact op te nemen met de heer Van Middelkoop.

De vergadering kan zich vinden in het ambitiestatement.

De voorzitter geeft uitleg over de voorgenomen activiteiten en suc-

cessen, waarbij de naamsbekendheid van de vereniging op de eerste plaats komt. De vergadering is positief over het werkplan.

13a. Prins Bernhard Cultuurfonds

De voorzitter doet verslag van de contacten en het overleg met het PBC. Het PBC heeft drie ton beschikbaar gesteld voor het opknappen van twee grafmonumenten van beroemde schrijvers per jaar onder de projectnaam 'Perzik van onsterfelijkheid'. Het Fonds heeft De Terebinth gevraagd te helpen in het voortraject, bij het inventariseren van de grafmonumenten, het maken van het kostenplaatje en het aandragen van restaurateurs. Uit de vergadering komt de opmerking dat er een stichting bestaat die zich bezig houdt met graven van beroemde schrijvers. De voorzitter hiervan is Bouke Jagt. Deze geeft uitleg over de geschiedenis en de

vraag van het Fonds. Hierna geeft de vergadering aan zich te kunnen vinden in de vraag van het Fonds en de acties van de voorzitter.

10. Benoeming bestuursleden

Er is niemand gevonden voor een bestuursfunctie. Het merendeel van het huidige bestuur heeft aangegeven nog een half jaar aan te blijven. Dit is volgens de voorzitter de limiet. Hij vraagt de vergadering nogmaals te kijken naar personen voor het bestuur. Hierna benadrukt hij het belang van het organiseren van excursies.

13b. Erelidmaatschap

Voormalig reco voor Drenthe en een van de oprichters van de vereniging Frans Renssen is door het bestuur benoemd tot erelid. De voorzitter geeft een toelichting op het idee om het geld uit het IJzermanfonds te besteden voor een serie lezingen tijdens de *Europese week van de*

begraafplaats in 2010. Rindert Brouwer geeft uitleg over de organisatie. De voorzitter verzoekt iedereen na te denken over sprekers. De vergadering gaat akkoord.

Hans Hagenbeek brengt het structuurvoorstel nogmaals aan de orde omdat er nog geen besluit over is. De voorzitter stelt voor om de bovenkant van het voorstel in te vullen. Hans gaat hiermee akkoord.

13c. Denktank

Rindert Brouwer geeft uitleg over de denktank, een onafhankelijk orgaan buiten het bestuur.

Dit orgaan kan gevraagd en ongevraagd advies geven en bestaat uit een vaste kern en een groep van ad-hoc leden.

14. Rondvraag en sluiting

Er zijn een paar mededelingen over de excursies. De voorzitter bedankt alle aanwezigen en sluit de vergadering.

Terebinth fotowedstrijd 2009

Begraafplaats in de buurt

Ook dit jaar organiseert De Terebinth een fotowedstrijd. Dit keer nodigt de redactie u uit in uw eigen omgeving op zoek te gaan. We vragen u: twee foto's digitaal op te sturen van een begraafplaats of kerkhof bij u in de buurt (binnen een straal van 50 km). Het mag gaan om de ingang, monumenten, een boom of wat u maar wilt als de twee foto's in combinatie maar een aansprekend beeld geven en andere mensen uitnodigen er ook eens een kijkje te nemen. Het hoeft niet persé

om funerair erfgoed te gaan. De sluitingsdatum voor inzending is 1 oktober 2009 en bij de inzending van de foto geeft u uw eigen naam, adres inclusief mailadres op plus de naam en plaats van de locatie waar beide foto's zijn genomen. Een korte toelichting bij de foto mag.

De procedure na inzending via terebinth@planet.nl is: een kleine jury selecteert namens de redactie de drie beste combinaties van foto's en kiest hieruit de winnaar. Eerste prijs: boekenbon ter waarde van € 50,-, tweede prijs:

boekenbon van € 30,-, derde prijs boekenbon van € 20,-.

De drie winnaars krijgen in november bericht waarna de uitslag op onze site komt.

Alle drie combinaties worden afgedrukt in ons blad Terebinth (2010-1) samen met het juryrapport.

Dit is onze derde fotowedstrijd. Succes gewenst en we zijn héél benieuwd naar uw inzendingen.

Namens de redactie, Jannes H. Mulder

AGENDA

Tot en met 28 augustus

In het Historisch museum Haarlem de tentoonstelling 'Lief en Leed in Haarlems Groen'. Over Bolwerken, Begraafplaatsen en Stadsparken in Haarlem. gegeven werd. De mede door de beroemde landschapsarchitect J.D. Zocher (jr.) ontworpen monumentale begraafplaats aan de Kleverlaan, waar vele bekende Haarlemmers hun laatste rustplaats hebben gevonden, speelt in

de tentoonstelling een bijzondere rol. In het kader van de tentoonstelling worden fiets-zwerftochten langs de sporen van landschapsarchitecten Springer en Zocher in het landschap van Kennemerland georganiseerd en stadswandelingen van de Bolwerken naar de begraafplaats aan de Kleverlaan. HMM, Groot Heiligland 47 Haarlem; www.historischmuseumhaarlem.nl

Zaterdag 5 september

Het Stroomhuis in Neerijnen organi-

seert op 5 september een informatiedag 'Omgaan met de dood, vroeger en nu'. Rondom de thema's zorg, uitvaart en rouw kunnen bezoekers informatie krijgen en individuele vragen stellen. Van 11.00 tot 17.00 uur, Van Pallandt-weg 2, Neerijnen, toegang gratis.

Zaterdag 12 en/of zondag 13 september

Open monumentendag, thema: op de kaart. Meer informatie: www.openmonumentendag.nl

GAST AAN HET WOORD

De Memomentjes van Jeannette

Haar man Rindert Brouwer toont de nieuwste gids voor de zoveelste reis, deze keer naar begraafplaatsen in Parijs. Over een paar weken is het weer zover. Met ruim dertig belangstellenden gaan ze op weg naar ondermeer Père Lachaise. Rindert vertrekt naar de andere kamer. Jeannette en ik zitten aan tafel. Op de schoorsteenmantel ligt iets dat direct mijn aandacht trekt. Een boek zonder pagina's. Op de buitenkant zijn een collage van papier en een paar vage foto's aangebracht. Aan beide binnenkanten van de boekband zijn beschilderde lucifersdoosjes geplakt.

Wat is dit precies?

Ik noem het Memomentjes, een samentrekking van monumentje en memorie en zo je wilt ook nog van momentje: een mo(nu)mentje ter memorie. Deze is van mijn overleden moeder. In de laatjes kun je een trouwring, een haarlok, een onderscheiding stoppen en als je wilt, zet je het zo weg in de boekenkast. Een privé huismonument. Ik wilde er meer maken maar ik wil zoveel!

Wat deed je vroeger?

Ik was tot enkele jaren geleden ziekenhuismaatschappelijk werker. Een prachtig beroep, maar achteraf had ik misschien de kunstacademie moeten doen. Zo ontwerp ik al een tijdje rouw- en condoleancekaarten. Ik boetseer al vijftientig jaar, maar nu wil ik een paar urnen maken, een prototype is al klaar. En dan doe ik ook nog een Adobe Photoshopcursus, houd met Rindert onze website atelier-terrearde bij en mijn eigen site arcadiadrome en niet te vergeten, ik wil ook nog schilderen en boetsen met ons kleinkind. Kijk, deze foto - ondertussen pakt ze een dikke ordner - is een collage. Ik combineer stukjes foto van graven en probeer er dan iets moois van te maken. Ik wil met mijn duizenden foto's iets kunstzinnigs doen, er scheppend mee bezig zijn.

Duizenden foto's? Waarvan dan allemaal?

In de afgelopen vijftien jaar heb ik ruim twintigduizend foto's van begraafplaatsen gemaakt. Heel veel op onze buitenlandse reizen naar Berlijn, Milaan, Nice en Wenen. Het zijn de details die me nieuwsgierig maken. Als we in Praag over de Olszany begraafplaats wandelen, vraag ik me af wat in Praag de gewoontes zijn. En steeds meer wil ik weten hoe we in de moderne hedendaagse grafkunst het drama in beeld tegenkomen. Gaan we door met die vreselijke glimmende gegolfde marmeren zerken of staan er kunstenaars met goede ideeën op? Ik zoek het individuele verdriet uitgedrukt in steen. Een enkele keer ziet een begraafplaats met sterk op elkaar lijkende stenen er aanvankelijk vreselijk uit maar als je beter kijkt, verrassen je opeens toch kleine persoonlijke toevoegingen. Dát leg ik dan vast. Ik werk al jaren met digitale fotomapjes met thema's zoals het thema artificiële grafbloemen, kunstbeesten, grafbeelden waarvan het hoofd is afgebroken, stenen met grappige teksten of met taalfouten. Een map met alleen maar handen en voeten.

Je zoekt op de begraafplaats het bijzondere, het originele?

Ja, eerst dachten buitenstaanders dat het een morbide hobby van me was. Maar al snel ontwikkelden ze na enige uitleg oog voor het persoonlijke, voor kleine snuisterijen rond het graf die heel roerend kunnen zijn. Maar zelf wil ik er vervolgens ook creatief mee aan de slag. Vandaar de cursus Photoshop om digitaal nog mooiere collages voor rouwkaarten of om foto's voor aan de muur mee te maken. Of om van het mapje funeraire humor een boekje in eigen beheer uit te geven. Kortom, ik kom altijd tijd tekort.

Jannes H. Mulder

Jeannette Goudsmit (1945)
met een Memomentje

Colofon

Terebinth

Jaargang XXIII nummer 2

Juni 2009

ISSN: 1382-5259

Tijdschrift voor Funeraire Cultuur, uitgave van Vereniging de Terebinth. Verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement

Het lidmaatschap kost in 2009 voor personen

□ 22,50, elke huisgenoot □ 9,50 en organisaties

□ 69,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor □ 22,50. Contributie overmaken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Amsterdam.

Na 1 juli is de helft van het bedrag verschuldigd. Van 1 december tot het einde van het jaar gratis.

Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij voor 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het Terebinthbureau.

Losse nummers van Terebinth kosten □ 4,- per exemplaar (inclusief verzendkosten).

Bestuur

Harry Arkesteijn (voorzitter), 040-2070636, voorzitter@terebinth.nl;

Hans van Selm (secretaris), 0318-456723, secretaris@terebinth.nl;

Paul Stoffels (penningmeester),

0499-391044, penningmeester@terebinth.nl;

Teun Oosterbroek (algemeen bestuurslid)

0570-522060, bestuurslid@terebinth.nl

Bureau- en redactieadres

Liesbeth Vermeulen, Kantershof 372,

1104 GV Amsterdam, 020-7728853

bureau@terebinth.nl. Ook voor advertenties en inlegvellen.

Website: www.terebinth.nl

Digitale Nieuwsbrief: abonneren via www.terebinth.nl

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur)

Bartho Hendriksen (Nieuwsbrief)

Rita Hulsman

Bouke Jagt

Jannes H. Mulder

Bert Pierik (fotoredacteur)

Liesbeth Vermeulen (eindredacteur)

Kopij

De inleverdatum van kopij in 2009 is 15 juli

(nr. 3 verschijnt 1 september) en 15 oktober (nr. 4

verschijnt 1 december). Nummer 3 is een special

met vier pagina's extra in samenwerking met

wandeltijdschrift *Op Iemen Voeten*.

Copyright

Overnemen van artikelen en foto's alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.

Fotoverantwoording

Natalie Overkamp (p. 21), Bartho Hendriksen

(p. 19), Bert Pierik (cover: 17 en p. 20), René ten

Dam, Stichting Dodenakkers.nl (p. 23), Edwin

Raap, Landschapsbeheer Nederland, p. 25),

Cultureel Erfgoed Noord-Holland (p. 26), Jean-

nette Goudsmit (p. 27 en 29), Wim Cappers

(p. 28), Liesbeth Vermeulen (p. 30), Jannes

Mulder (p. 22 en 32).

Opmaak, druk en verzending

Uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam